

АНДРАГОГІКА В СИСТЕМІ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК

Н. Ничкало

Посилення уваги до проблем наукознавства в умовах стрімкого інформаційно-телекомунікаційного розвитку, поглиблення й водночас динамічного поширення масштабів глобалізаційних та інтеграційних процесів — об'єктивна закономірність. Велетенський комплекс сучасних проблем розвитку науки (традиційних і принципово нових), структура і динаміка наукової діяльності набувають інших ознак і характеристик.

Безумовно, це не може не впливати на функціонування і розвиток різних галузей наукового знання та їх окремих напрямів, що органічно взаємопов'язані між собою.

Наука — це соціально-значуща галузь людської діяльності, спрямована на виробництво і систематизацію знань про закономірності суцього засобами теоретичного обґрунтування та емпіричного випробування і перевірки пізнавальних результатів для розкриття їх об'єктивного змісту (істинності, достовірності, інтерсуб'єктивності) [1, с. 410]. Як система знань наука має основні структурні компоненти, зокрема:

- теорію, що систематизує емпіричний матеріал, описує його та пояснює, здійснює передбачення нових ефектів і можливих процесів, перспективи їх практичного використання;
- науково-дослідну програму, що орієнтує науковий пошук, процес висування гіпотез, залучення традицій до нових підходів;
- проект, що поєднує теорію та практику функціонування ідей з алгоритмом їх об'єктивації та технологіями застосування [1, с. 411].

Як зазначає С. Кримський, наука має дисциплінарну структуру, що визначається поділом на галузі природознавства, суспільства і технікознавства [1]. Відомо, що кожна з цих галузей має свою певну специфіку щодо об'єктів дослідження, співвідношення теоретичного і практичного знання, суб'єктивного й об'єктивного, вимог творчості тощо.

У зв'язку з аналізом цього методологічного аспекту доцільно звернутися до поняття «дисциплінарність» (від лат. *disciplina* — дисципліна, вчення). В. Абушенко та Н. Кацук зазначають, що «...статус дисциплінарності має європейський тип філософії, теології і науки (в середині якої явно виділяються власні дисципліни). У філософії та соціології

науки склалася тенденція обмежити поняття «дисциплінарність» тільки сукупністю наукових способів пізнання і розгляду окремих наук як самостійних дисциплін» [3, с. 322].

Серед таких самостійних дисциплін виокремилася педагогіка як наука про виховання, його роль у житті суспільства й розвитку особистості, що досліджує процеси освіти і навчання [4, с. 356]. Таке визначення цієї галузі наукового знання обґрунтовано М. Ярмаченком. У структурі педагогіки він розглядає такі галузі: педагогіка дитяча (переддошкільна, дошкільна, шкільна), вузівська, військова, а також педагогіка професійної освіти, сімейного виховання, культурно-освітньої роботи, дефектологія, методика викладання навчальних предметів, історія педагогіки та ін. [4].

В «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка [5] наведено визначення педагогіки як науки про навчання та виховання підростаючих поколінь. Стверджується, що основним джерелом пізнання закономірностей навчання і виховання є вивчення та узагальнення педагогічного досвіду. Автор цього словника виділяє такі основні галузі в системі педагогічних наук: методологія педагогіки, теорія навчання, теорія управління освітою, методика навчання, дошкільна педагогіка, спеціальна педагогіка, соціальна педагогіка, порівняльна педагогіка [5, с. 250].

Звернемося ще до двох визначень педагогіки, обґрунтованих російськими вченими. Так, М. Нікандров та Г. Корнетов розглядають її як галузь науки, що розкриває сутність, закономірності освіти, роль освітніх процесів у розвитку особистості й розробляє практичні шляхи і способи підвищення їх результативності [6, с. 110].

Автори навчального посібника «Педагогіка» для студентів педагогічних навчальних закладів В. Сластьонін, І. Ісаєв, І. Міщенко, Є. Шиянов вважають, що педагогіка є наукою, що вивчає сутність, закономірності, тенденції і перспективи педагогічного процесу (освіти) як чинника і засобу розвитку людини впродовж усього життя. На цій основі вона розробляє і теорію, і технологію організації цього процесу, форми і методи вдосконалення діяльності педагога (педагогічної діяльності і різних видів праці учнів, а також стратегії і способи їхньої взаємодії). З урахуванням такого підходу російські вчені роблять ви-

сновок, що предмет педагогіки — це освіта як реальний цілісний процес, котрий цілеспрямовано організовується у спеціальних соціальних інститутах (сім'ї, освітніх і культурно-виховних закладах). На основі такого концептуального бачення предмета педагогіки ними обґрунтовано теоретичну і практичну функції педагогіки. Теоретична функція реалізується на трьох рівнях:

- описовому або пояснювальному — вивчення передового або новаторського педагогічного досвіду;
- діагностичному — виявлення стану педагогічних явищ, успішності або ефективності діяльності педагога та учнів, встановлення умов та причин цієї діяльності;
- прогностичному — експериментальні дослідження педагогічної діяльності і побудова на їх основі моделей перетворення дійсності.

Що ж стосується технологічної функції педагогіки, то вона реалізується також на різних рівнях: проєктивному, перетворювальному, рефлексивному і коригувальному. На останньому рівні передбачається оцінювання впливу результатів наукових досліджень на практику навчання і виховання з подальшою корекцією на основі взаємодії теорії і практичної діяльності [7, с. 76–77].

Навіть побіжний аналіз поняття «педагогіка», що наводиться у різних джерелах, переконує, що серед науковців немає єдності в трактуванні її як науки.

Багатозначність і багатоаспектність визначення педагогіки та її розуміння підтверджуються також результатами наукових пошуків польських, німецьких і чеських методологів. Польський вчений Богуслав Сліверський обґрунтовує положення про те, що у процесі свого розвитку педагогіка стала: 1) філософією (наукою про людину); 2) самостійною частиною гуманістичних наук; 3) предметом навчання у вищій школі та професійного навчання; 4) суб'єктивною теорією виховання; 5) співтовариством інтелектуальної формації [8, с. 100].

Досліджуючи методи пізнання освіти і виховання, ця наука досягла, на думку Богуслава Сіверського, статусу метапедагогіки, що уможливорює:

- опис і критичний аналіз педагогічних наук (станом на сьогодні, а також ідеології, доктрин і систем виховання);
- опис і критичний аналіз типових функцій і повноважень педагогічних наук (конкретних дисциплін педагогіки — субдисциплін);
- оцінювання вартості (цінності того, що є результатом педагогічного мислення про виховання) [8, с. 101].

Отже, тим самим педагогіка робить спробу осмислити саму себе, свою ідентичність, щоб виявити відносини між своїм самопізнанням і сучасним самопізнанням науки, щоб переоцінити раніше відомі методологічні уявлення. Сприяє також участі людини в її розвитку, відкриванню суб'єктивного «Я», життєдіяльності в умовах суспільних змін.

Враховуючи предмет дослідження, Богуслав Сліверський обґрунтовує положення, відповідно до якого основними дисциплінами педагогічного знання є:

- історія виховання і педагогічної думки;
- педагогіка загальна;
- дидактика;
- теорія виховання;
- педагогіка соціальна;
- педагогіка порівняльна;
- педагогіка опікунська;
- педагогіка спеціальна;
- педагогіка ресоціалізаційна;
- педагогіка праці;
- педагогіка дорослих;
- педагогіка медіальна;
- педагогіка здоров'я;
- педевтологія [8, с. 101].

Найтрадиційніший підхід до цієї винятково важливої проблеми вчений обґрунтовує так: «...антисциєнтичний і авторитарний перелом у гуманістиці довів, що наукова раціональність вже визначається як ідеальний засіб для регулювання справ, що управляються на основі положень щоденного життя, а також може розглядатися як методологічна засада інтерпретації людської діяльності, в тому числі й виховної» [8].

На нашу думку, відхід від усталених стереотипів, що гальмують розвиток педагогіки як самостійної науки, і водночас формування педагогічних субдисциплін стає об'єктивною потребою й умовою інноваційного функціонування цього напрямку.

Вважаємо за доцільне наголосити, що наприкінці ХХ — на початку ХХІ ст. набули поширення різні підходи до обґрунтування і визначення окремих субдисциплін педагогіки. Оскільки систематизація педагогічного знання здійснюється на різних засадах із різних позицій, то в результаті створюється «багатомірна матриця» [6, с. 112]. Перший підхід побудовано на основі врахування особливостей окремих аспектів педагогічних досліджень і педагогічного процесу. Особливість другого полягає в обґрунтуванні і визначенні в галузі педагогіки середньої загальноосвітньої школи, професійної педагогіки (професійно-технічна педагогіка, педагогіка вищої школи та ін.) [6].

Враховуючи методологічну важливість систематизації педагогічних наук, знову звернемося до результатів досліджень польських учених із проблем педагогічного наукознавства.

Так, видатний польський вчений З. Вятровський, обґрунтовуючи спеціалізацію в педагогіці, здійснює історико-філософський аналіз розвитку цієї науки у ХХ ст. Він звертається до праць польських (Т. Новацький), німецьких (Д. Лензен) і чеських учених (Я. Пруха). Професор пропонує власну систематизацію педагогічних наук, що охоплює чотири напрями:

I. Фундаментальні педагогічні дисципліни — педагогіка загальна; історія освіти і виховання та педагогічних доктрин; теорія виховання; дидактика (і технологія навчання).

II. Основні педагогічні дисципліни, зумовлені лінією розвитку людини — педагогіка сім'ї; педагогіка дошкільна

і молодшого шкільного віку; педагогіка шкільна (в тому числі загальноосвітньої і професійної школи); педагогіка вищої школи; педагогіка дорослих (андрагогіка); педагогіка спеціальна (ревалідаційна, ресоціалізаційна, реабілітаційна та ін.); теорія подальшого навчання; теорія попереднього навчання (навчання перманентне); педагогіка людей третього віку (педагогічна геронтологія).

III. Педагогічні дисципліни, що відповідають головним напрямам діяльності людини, — це педагогіка соціальна; педагогіка культури; педагогіка праці; педагогіка здоров'я; теорія загальнотехнічного виховання; теорія військового виховання; педагогіка вільного часу і рекреації.

IV. Допоміжні та пограничні дисципліни — педагогіка порівняльна; педевтологія; освітня політика; економіка освіти; організація освіти і виховання; філософія виховання; психологія виховання; соціологія виховання; біологія виховання; освітня інформатика і кібернетика [13, с. 42].

Як бачимо, запропонована систематизація педагогічних наук є нетрадиційною. Це закономірний результат багаторічного системного науковознавчого аналізу. Професор М. Новак так оцінює цей творчий доробок вченого: «Запропонована З. Вятровським модель упорядкування педагогічних дисциплін характеризується чіткими критеріями поділу і є ціннісною спробою осмислення різноманітних аспектів систематизації педагогічних дисциплін, що побудована на їх ієрархічній залежності» [12, с. 112].

З. Вятровський припускає, що процес «атомізації педагогіки» й надалі буде розвиватися, хоча часто висловлюються думки, що вже вистачить того подрібнення (розкладення на різних полицях — «шुфлядування»). Проте, аналізуючи різні підходи, вчений виявляє такі важливі тенденції: зростання соціальних запитів на педагогічні знання в різних галузях життя і діяльності; тривалий розвиток педагогічного знання в царині як теоретичній, так і практичній, а також на загальну тенденцію до спеціалізації в сучасних науках [13, с. 43].

Отже, важко уявити можливість розв'язання сучасних проблем, передусім людських, без використання спеціальних методів. З. Вятровський доводить, що без спеціалізації не можна навіть говорити про розвиток сучасної науки.

Повернемося до запропонованої ним класифікації, зокрема, до другої групи педагогічних дисциплін (субдисциплін педагогіки). Педагогіка дорослих (андрагогіка) входить до цієї класифікації як дисципліна, «зумовлена лінією розвитку людини» поряд з іншими педагогічними субдисциплінами.

Андрогогіка — це теорія про навчання і виховання молоді, яка дозріває, доростає, а також різних категорій дорослих людей. За визначенням відомого вченого — андрогога Люцьяна Туроса, це наука про «...навчання, самонавчання, виховання, самовиховання дорослих, яка свої теоретичні узагальнення і нормативні положення будує на двох джерелах знання: на доробку гуманістичних і соціальних наук, а також на власних дослідженнях дорослих в освітніх ситуаціях» [8, с. 124].

Професор Тадеуш Александер, який упродовж багатьох років очолює кафедру андрогогіки в Ягеллонському університеті в Кракові, обґрунтовуючи сутність цієї субдисципліни, звертається до наукової спадщини Александра Каппа. У 1930-х рр. цей німецький філософ вперше вжив такий термін. Однак спочатку цей термін не набув поширення. У зачаткуванні досліджень з андрогогіки велика заслуга Євгена Росенстока (Eugena Rosenstocka) — професора університету в Берліні, а також Хенріка Гансельманна (Heinricha Hanselmann) — професора університету в Цюріху. У Польщі в період між двома світовими війнами термін «андрагогіка» почала застосовувати Хелена Радлінська (Helena Radlinska) в процесі обґрунтування теорії навчання дорослих.

Важливим етапом у розвитку андрогогічної думки стало зачаткування емпіричних досліджень й міжнародна співпраця з цього напрямку. У 1918 р. у Лондоні було засновано перше Світове товариство освіти дорослих. У 1928 р. у Гамбургу відбулася перша Світова конференція освіти дорослих. У ній брали участь представники понад 300 освітніх організацій з 33-х країн різних континентів світу. Цікавим є той факт, що в 1920-х рр. було розпочато викладання курсу з теорії освіти і культурного життя дорослих, зокрема, у 1922 р. у Польщі (м. Варшаві) та університеті «Колумбія» (м. Нью-Йорку) в 1930 р. В Ягеллонському університеті (м. Кракові) цей курс викладається з 1937 р. [8, с. 124–125].

Як зазначає Тадеуш Александер, спочатку андрогогіку визначали як розділ педагогіки. У міжвоєнні роки вченими було запропоновано розглядати андрогогіку як дві автономні науки, що займаються проблемами виховання. Йшлося про педагогіку як науку про навчання і виховання дітей і молоді, а також про андрогогіку, що займається навчанням і вихованням дорослих [8, с. 125].

На основі багатолітніх досліджень Люцьян Турос обґрунтовує таке положення: спочатку андрогогіка функціонувала як складова загальної педагогіки і філософії виховання, її розвиток був тісно пов'язаний з гуманістичними науками (філософська антропологія, психологія дорослої людини, етика, соціологія культури і виховання, історія освіти і педагогічної думки [9, с. 391].

Андрогогіка посідає надзвичайно важливе місце в системі наук про людину. Психологія, соціологія, філософія з'ясовують, якою людиною є або якою вона стає під впливом різних чинників на різних життєвих етапах. Що ж стосується андрогогіки, то вона спрямована на всебічне розуміння можливості перенавчання дорослої людини, її здатності до ефективного функціонування в усіх соціальних ролях, зокрема: в ролі людини, яка вдосконалює, розвиває свою індивідуальність, як члена родини, споживача, члена суспільства, громадянина, працівника [9, с. 391–392].

Міждисциплінарний історико-філософський аналіз освіти дорослих здійснює італійський вчений Дуцціо Деметріо (Duccio Demetrio). Він всебічно аналізує методологічні аспекти як хеуристичну, історико-герменевтичну,

технологічні карти. Останню науковець розглядає через призму технологій дидактично-трансмісійних, ауторефлексійних, віртуальних і практичних. Освіта дорослих досліджується ним у теорії навчання, особлива увага приділяється поняттю дорослості. Привертає увагу висвітлення різних аспектів цього феномена у міфах, символах і релігіях на різних історичних етапах. Нетрадиційним і водночас оригінальним є запропонований дослідницький підхід до аналізу освіти дорослих в історії людської думки [14, с. 133–236]. Поєднання історико-філософського, культурологічного, дидактичного аналізу з актуальними і гострими проблемами сучасної освіти дорослих свідчить про тривалі пошуки відповідей на це складне явище в умовах інформаційно-технологічного розвитку на початку ХХІ ст.

Про плідність пошуків польських науковців свідчать чисельні видані праці з андрагогічних проблем, зокрема «Енциклопедія освіти і культури дорослих» за редакцією Казимира Войцеховського [10]. У цьому унікальному виданні викладено науково цінні підходи до систематизації андрагогічного знання. У статті «Андрагогіка» запропоновано таке обґрунтування змісту цієї дефініції: «Теорія освіти і виховання працюючої молоді і дорослих; цей термін уживається взаємозамінно з термінами «освіта дорослих» і «педагогіка дорослих» [10, с. 20].

На основі здійсненого міждисциплінарного вивчення К. Войцеховський виокремлює:

- андрагогіку загальну;
- андрагогіку шкільну;
- андрагогіку промислову;
- андрагогіку рільничу (аграрну);
- андрагогіку військову;
- андрагогіку здоров'я;
- андрагогіку праці;
- андрагогіку відпочинку;
- андрагогіку порівняльну [10, с. 20–30].

Таке подрібнення андрагогіки, на перший погляд, видається недоцільним. Зазначимо, що це лише на перший погляд. Якщо ж проаналізувати мету, завдання і дослідницьке поле з кожного окремого напрямку, то можна зробити висновок щодо спрямованості такого підходу на диференціацію й індивідуалізацію у роботі з кожною категорією дорослого населення. Можливо, й не варто виокремлювати кожний з напрямів «андрагогіки» у частковий (окремий). Хоча раціональне зерно тут, безумовно, є. Отже, андрагогіка як фундаментальна наука про людину має право на виокремлення своїх субдисциплін. Професор Л. Турос запропонував логічну схему, що свідчить про закономірність такого підходу.

Вважаємо, що доцільно проаналізувати дефініцію «загальна андрагогіка» всебічно. В її змісті закладено найзагальніші засади, умови і методи наукового постулу, що використовуються в емпіричних дослідженнях у

межах конкретних андрагогік. Вона уточнює загально-методологічні задуми і засади цих досліджень, формує основні цілі, яких необхідно досягти в процесі навчання; спрямовує на пошук такої інформації про факти, явища та їхню взаємозалежність, що може бути придатною для побудови загальної теорії навчання і виховання дорослих, їх самонавчання і самовдосконалення [11, с. 261].

До важливих завдань цієї наукової дисципліни Л. Турос відносить її спрямованість на дослідження співзалежності взаємозв'язку, компактності різних положень, тверджень і діагностувань, обґрунтуванні з урахуванням результатів досліджень із конкретних андрагогік.

Ця наука спрямовується на з'ясування тих суперечностей у загальних твердженнях андрагогіки, що віддзеркалюють діалектику процесів виховання і навчання, самонавчання, самовдосконалення дорослих, а також потребує розуміння такого підходу, котрий би підтверджував закономірність цих процесів. У зв'язку з цим, конкретні андрагогічні субдисципліни розвиваються нерівномірно, внаслідок чого є багато білих плям, побудова загальної теорії виховання і навчання дорослих, їх самонавчання і самовиховання — це дуже складне завдання. Його розв'язання об'єктивно потребує поєднання наукових положень із гіпотезами, вірогідність яких можуть підтвердити подальші дослідження [10, с. 261].

Поділяючи цей висновок польського вченого-андрагога, маємо чесно визнати, що в українській педагогічній науці ще більше білих плям. Наприкінці ХХ — початку ХХІ століття НАПН України зроблено важливі кроки для їх подолання. В «Основних напрямках педагогічних і психологічних досліджень в Україні», затверджених загальними НАПН України, передбачено спеціальні підрозділи, напрями й орієнтовну тематику досліджень із проблем андрагогіки [11]. У 2007 р. Інститут педагогіки і психології професійної освіти трансформовано в Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України (директор — академік І. Зязюн). Тоді ж у структурі цього відомого академічного інституту був створений відділ андрагогіки (до речі, це перший науковий підрозділ у структурі НАПН України). Його очолює талановитий вчений в галузі професійної педагогіки професор Л. Лук'янова. Під її науковим керівництвом розроблено проект концепції освіти дорослих в Україні, започатковано цінні дослідження, формується андрагогічна наукова школа. Заснування науково-методичного щорічника «Освіта дорослих: проблеми, пошуки, перспективи» (голова наукової ради — Президент НАПН України, дійсний член НАН України та НАПН України В. Кремень, головний редактор, доктор педагогічних наук, професор Л. Лук'янова) — це важлива подія на науково-педагогічній ниві нашої держави, подія, спрямована у майбутнє. У діяльності Відділення професійної освіти і освіти дорослих НАПН України ці проблеми набули пріоритетного значення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Філософський енциклопедичний словник / Національна академія наук України. — К. : Абрис, 2002. — 742 с.
2. Педагогика. Большая современная энциклопедия / сост. Е. С. Рапацевич. — Минск : Современное слово, 2005. — 720 с.
3. Всемирная энциклопедия. Философия / науч. ред. и сост. А. А. Грицанов. — М. : АСТ ; Минск : Харвест, Современный литератор, 2001. — 1312 с.
4. Педагогічний словник / за ред. М. Д. Ярмаченка. — К. : Пед. думка, 2001. — 514 с.
5. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. — К. : Либідь, 1997. — 378 с.
6. Российская педагогическая энциклопедия: в 2 т. / глав. ред. В. В. Давыдов. — М. : Большая российская энциклопедия, 1999. — Т. 2. М — Я. — 670 с.
7. Педагогика: учеб. пособ. для студ. пед. учеб. завед. / В. А. Слостенин, И. Ф. Исаев, А. И. Мищенко, Е. Н. Шиянов. — 4-е изд. — М. : Школьная пресса, 2004. — 512 с.
8. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku. — Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2005. — Tom IV. — 1295 s.
9. Pedagogika ogólna i subdyscypliny. Ped. naukowca Lucjan Turoś. — Warszawa: Wydawnictwo Akademickie «Żak», 2005. — 601 s.
10. Encyklopedia oświaty i kultury dorosłych / pod. red. Kazimierza Wojciechowskiego przy współpracy Czesława Mariarza i Jadwigi Nowak. — Wrocław : Warszawa ; Kraków ; Gdansk Łodz ; Zakład Narodowy Imienia Ossolińskich. Wydawnictwo, 1986. — 456 s.
11. Turoś L. Andragogika ogólna. — Wydanie drugie rozszerzone. — Warszawa : Wydawnictwo Akademickie «Żak», 1999. — 470 s.
12. Nowak M. Podstawy pedagogiki otwartej. — Lublin, 1999. — 112 s.
13. Współczesne problemy nauk pedagogicznych w wybranych krajach Europy środkowschodniej / pod. red. Ewy Filipiak, Ryszarda Gerlacha, Krzysztofa Jakubiaka. — Bydgoszcz, 2007. — 320 s.
14. Duccio Demetrio. Edukacja dorosłych / Pedagogika. Subdyscypliny wiedzy pedagogicznej / red. Naukowca Bogusław Śliverski. Gdańsk: Gdańskie Wydawnictwo pedagogiczne, 2006. — T. 3. — S. 113–235.